

Богославецъ С.В.

**ПРАВОВА ПРИРОДА ПРИНЦИПІВ
НЕДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ**

Анотація. У статті розкрито основні риси принципів недержавного пенсійного забезпечення, з'ясовано критерії диференціації принципів недержавного пенсійного забезпечення. Досліджено питання правової природи принципів та їх місця у реалізації права на недержавне пенсійне забезпечення, а також гарантії такої реалізації.

Ключові слова: принцип, недержавне пенсійне забезпечення, класифікація принципів.

Аннотация. В статье раскрыты основные черты принципов негосударственного пенсионного обеспечения, выяснены критерии дифференциации принципов негосударственного пенсионного обеспечения. Исследованы вопросы правовой природы принципов и их места в реализации права на негосударственное пенсионное обеспечение, а также гарантии такой реализации.

Ключевые слова: принцип, негосударственное пенсионное обеспечение, классификация принципов.

Abstract. In article the main lines of principles non-government of the pension providing are opened, criteria of differentiation of principles non-government of the pension providing are found out. Questions of the legal nature of principles, and their places in realization of the right to non-government of the pension providing and guarantees of such realization are investigated.

Key words: principle, non-government of the pension providing, classification of principles.

© Богославецъ С.В., 2012.

Під час дослідження будь-якої галузі права або її окремого інституту одним із головних питань є дослідження поняття галузі / інституту, кола суб'єктів, які вступають у відносини, що є предметом їх регулювання, методи регулювання та принципи такого регулювання.

Потрібно зазначити, що проблеми принципів права взагалі та права пенсійного забезпечення зокрема були предметом дослідження багатьох радянських, російських та українських вчених, серед них: О.М. Васильєв, О.Л. Захаров, С.С. Алексєєв, К.М. Гусов, О.Є. Мачульська, Е.Г. Тучкова, Р.І. Іванова, Н.Б. Болотіна, С.М. Прилипка та інші. Різноманітність поглядів вчених щодо правової природи принципів права зумовлює актуальність їх подальшого дослідження. Крім того, потреба у вивченні та удосконаленні існуючих здобутків в галузі принципів права обґрунтовується необхідністю відповідного реагування на правовідносини у суспільстві, які постійно змінюються. Важливе значення актуальності поставленого завдання має не тільки для права соціального забезпечення взагалі, а й для недержавного пенсійного забезпечення зокрема. Особливо враховуючи процеси становлення третього рівня пенсійної системи в Україні.

Поняття принципів права є однією з актуальних проблем сучасної юридичної науки. І це не випадково, тому що саме в принципах права найбільш яскраво відображається його сутність у всьому розмаїтті складових її сторін та закономірностей. Крім того, важливість даної проблеми визначена тим, що сформоване у вітчизняній науці уявлення про принципи базувалося на вузьконормативному сприйнятті права й мало істотні недоліки, серед яких можна навести такі.

По-перше, під принципами права звичайно мають на увазі лише ті основні ідеї, які отримали офіційне закріплення в нормах законодавства.

Логічно, що в наступному мали місце твердження – принципи можуть бути виявленими тільки в змісті зазначених норм і до їхнього числа не можна віднести керівні ідеї правосвідомості, що отримали суспільне визнання, та які реалізуються у правовідносинах, але не зафіксовані в нормативно-правових актах [7, с. 15, 25, 33], [11; с. 210–211].

Іншим негативним моментом зазначеного вище явища є звуження значущості принципів й обмеження сфери їхньої дії рамками правотворчості та правозастосування, причому у правотворчості їм надається роль теоретичної бази, що визначає зміст конкретних норм, а в правозастосуванні їхня функція обмежується лише потребою у тлумаченні цих норм [8, с. 205–213].

Таким чином, керівні положення зводять до допоміжних елементів, які призначені винятково для обслуговування потреб, пов'язаних зі створенням та використанням нормативного масиву й не пристосованих для безпосереднього регулювання суспільних відносин, зокрема тих, які складаються у сфері недержавного пенсійного забезпечення. Звідси й випливає їхня характеристика як певних вимог до системи юридичних норм, а не до реальної поведінки суб'єктів правовідносин [5, с. 44, 45].

Генетична характеристика принципів права полягає в розгляді детермінованості їхнього змісту об'єктивними соціальними закономірностями.

У свою чергу відомий науковець в галузі теорії держави та права стверджує, що принципи права – «Це виражені у праві початкові нормативно-керівні засади, що характеризують його зміст, його основи, закріплені в ньому закономірності сукупного життя» [2, с. 98].

У принципах права взагалі відображаються соціальні закономірності двох видів: такі, що поширюють свою дію на суспільство в цілому, та такі, що властиві тільки праву як особливому регулятору людської поведінки. Перші знаходять своє відображення в змісті керівних положень, що одержали назву загально соціальних (соціально-політичних) принципів [12, с. 37].

У них сконцентровані істотні риси суспільних відносин, що є предметом правового впливу. Найважливішою особливістю цих відносин є те, що існувати й нормально розвиватися вони можуть лише в правовій формі (наприклад, відносини власності й політичної влади). Зовнішнім вираженням загальносоціальних начал сучасного права виступають принципи захисту власності, демократизму, добровільності, гуманізму та ін. У них виражаються економічні, політичні, моральні основи існуючого суспільного ладу. Окрім того, в рамках недержавного пенсійного забезпечення до загально соціальних принципів можна віднести принцип «законодавчого визначення умов недержавного пенсійного забезпечення». Пояснюється це тим, що цей принцип володіє характерною рисою фундаментальності системи недержавного пенсійного забезпечення. Зокрема, якщо у прямому сенсі розуміти думку законодавця щодо прийняття зазначеного положення, то можна зробити припущення, що умови недержавного пенсійного забезпечення в Україні визначаються виключно на підставі законів, а не підзаконних «нормативів»!!!

Соціальні закономірності, властиві тільки праву, які відображаються в змісті іншої групи принципів, іменованих спеціально-юридичними [12, с. 37]. Вони виражають особливості правового регулювання, показують його відмінність від інших соціальних регуляторів, а тому можуть бути визначені як принципи правового регулювання. До них відносяться принципи свободи, справедливості, юридичної рівності, відповідальності за правопорушення, єдності юридичних прав та обов'язків, законності, єдності об'єктивного та суб'єктивного права, державної гарантованості. Вважаємо за потрібне до спеціально-юридичних принципів віднести й принципи недержавного пенсійного забезпечення (наприклад: зацікавленості фізичних осіб у недержавному пенсійному забезпеченні; добровільності створення пенсійних фондів юридичними та фізичними особами, об'єднаннями фізичних осіб та об'єднаннями юридичних осіб; добровільної участі фізичних осіб у системі недержавного пенсійного забезпечення та вибору виду пенсійної виплати, крім випадків, передбачених цим Законом; рівноправності всіх учасників пенсійного фонду, які беруть участь в одній пенсійній схемі та ін.)

Загальносоціальні й спеціально-юридичні принципи права можуть діяти ефективно лише у взаємодії один з одним, тому що тільки в цьому випадку відбувається належне узгодження істотних властивостей об'єкта регулювання та його регулятора.

Поняття принципів недержавного пенсійного забезпечення можна подати таким чином: це керівні ідеї, які відображають сутність, головні властивості та загальну направленість розвитку правових норм підгалузі, які регулюють відносини між учасниками недержавного пенсійного забезпечення.

За сферою дії принципи прийнято класифікувати на: – загальноправові, які притаманні всім галузям права; – міжгалузеві, що відображають загальні риси декількох галузей; – галузеві, що характеризують специфіку конкретної галузі; – внутрішньогалузеві, які характеризують окремі інститути галузі. Деякі вчені наводять іншу класифікацію, за якою принципи права соціального забезпечення діляться на принципи права й правові принципи [6, с. 56], змістовні й формальні [3, с. 128].

Беручи до уваги зазначену вище класифікацію принципів, принципи недержавного пенсійного забезпечення можна віднести до внутрішньогалузевих, які регулюють діяльність окремого інституту права пенсійного забезпечення. Більшість принципів недержавного пенсійного забезпечення викладені у Законі (ч. 1 ст. 4) [1].

Особливістю цих принципів є системний підхід до регуляції правовідносин, які виникають між учасниками приватного пенсіонування. Незважаючи на досить невеликий «вік» цього інституту права соціального забезпечення, законодавцем вже на стадії прийняття нормативного матеріалу були сформульовані цілі та керівні ідеї, направлені на вироблення найбільш оптимального механізму реалізації права на соціальний захист, декларований статтею 46 Конституції України.

Продовжуючи думку, слід зауважити, що через велику кількість зазначених принципів, характеризувати потрібно принципи, які мають найбільш фундаментальне значення для галузі соціального забезпечення.

Найголовніше завдання держави у процесі розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення є підвищення рівня поінформованості громадян про цю систему, про принципи її функціонування, а також ризики і способи їх зменшення. Інформація повинна бути достатньою, щоб учасник недержавного пенсійного фонду міг почувати себе впевненим, психологічно готовим для прийняття рішень такого рівня. Враховуючи той факт, що регулювання системи недержавного пенсійного забезпечення сконцентровано в декількох державних органах, важливим моментом виступає побудова системи ефективного взаємозв'язку між «керівними важелями».

Правова природа деяких із вказаних принципів містить категорію «добровільність», яка тісно пов'язана з категорією «свобода волі». Тобто будь-яке рішення можна прийняти «добровільно», якщо особа необмежена у прийнятті такого рішення. Достатньо чітко можна побачити залежність між рівнем поінформованості юридичних та фізичних осіб про недержавне пенсійне забезпечення та добровільністю прийняття участі у такій системі. Адже маючи максимальний обсяг інформації, особа має можливість здійснити усвідомлений вибір.

«Добровільність участі» в даному випадку означає свободу волі особистості щодо укладення пенсійного контракту, щодо вибору відповідної пенсійної схеми. Окрім того, «добровільність» особи, яка стала учасником системи недержавного пенсійного забезпечення, не закінчується моментом укладення контракту. Рівноправність сторін

контракту, після його укладення, зберігається, що виступає також однією із гарантій реалізації права на пенсійне забезпечення працівником. Статусом вільної поведінки у відносинах із недержавного пенсійного забезпечення володіють не тільки громадяни – учасники (а в деяких випадках вкладники) пенсійних фондів, але й роботодавці-платники, які мають право сплачувати внески замість працівників.

Це правило проілюстровано законодавцем: якщо роботодавець здійснює пенсійні внески на користь усіх своїх працівників, пенсійні контракти укладаються роботодавцем з пенсійним фондом за вибором такого роботодавця. Роботодавець має право встановлювати однаковий відсоток відрахувань пенсійних внесків до пенсійного фонду на користь своїх працівників від суми їх заробітної плати або застосовувати прогресивну шкалу відсотків відрахувань відносно суми заробітної плати залежно від віку працівників та (або) від їх стажу роботи на даному підприємстві із встановленням однакового відсотка відрахувань пенсійних внесків для кожної визначеної групи працівників (ч. 5 ст. 20) [1].

Свій економічний інтерес засновник фонду (роботодавець-платник) бачить в отриманні довгострокових недорогих внутрішніх (за рахунок застосування податкових пільг) інвестиційних ресурсів і ефективного інструмента управління персоналом. Олександр Ткач, висловлюючи свою думку з цього приводу, вважає, що невиконання пенсійної програми матиме негативні наслідки для самого роботодавця та його бізнесу. Наприклад, відома автокомпанія «Ford» змушена була вдатися до отримання позики в розмірі \$25 млрд, щоб виконати пенсійні зобов'язання перед працівниками [10, с. 42].

Більше того, С.І. Брус та С.М. Яковенко звертають увагу на той факт, що для стимулювання участі особи або роботодавця у недержавному пенсійному забезпеченні законодавцем передбачені такі податкові пільги: добровільні внески роботодавців за договорами довгострокового страхування, недержавного пенсійного забезпечення або пенсійного вкладу можуть відноситися до складу валових витрат, але в межах 15% від заробітної плати та не більше, ніж 510 грн на місяць (прожитковий мінімум працездатної особи 365 грн x 1,4); від оподаткування звільняється інвестиційний дохід від інвестування таких добровільних внесків [4, с. 192].

Серед зазначених вище принципів особливу увагу хотілося б звернути на останній: відповідальність суб'єктів недержавного пенсійного забезпечення та нагляд (мається на увазі з боку держави) за діяльністю фондів.

Нагляд за діяльністю недержавного пенсійного фонду здійснюється двох типів: державний та громадський. Державний нагляд більш предметний, аніж громадський. Перший тип нагляду застосовується до недержавних пенсійних фондів, банківських установ та страхових компаній – Державною комісією з регулювання ринків фінансових послуг України за діяльністю осіб, що здійснюють управління активами пенсійних фондів, та зберігачів – Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку. Контроль за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції у сфері недержавного пенсійного забезпечення здійснює Антимонопольний комітет України.

О. Ткач вважає, що адміністратор повинен забезпечувати регулярне інформування учасників про стан їхніх накопичень. Регламентація рекламної діяльності в сфері недержавного пенсійного забезпечення з боку держави з метою уникнення поширення недостовірної інформації для учасників або введення їх в оману також повинно стати додатковим інструментом нагляду [9, с. 35]. Також забезпечується державний та громадський контроль за діяльністю і дотриманням кваліфікаційних вимог та професійної етики членами Ради НПФ та особами, які надають послуги фонду. Отже, держава здійснюватиме комплекс організаційних, правових, інформаційних та інших заходів, спрямованих на попередження дій, що можуть призвести до втрати або зменшення пенсійних накопичень учасників НПФ. Держава гарантує дотримання законодавства з метою захисту майнових прав та законних інтересів учасників недержавного пенсійного забезпечення шляхом здійснення нагляду та контролю відповідними державними органами [9, с. 35].

Таким чином, можна зробити декілька узагальнюючих висновків. Необхідність у подальшому удосконаленні та розширенні, а подекуди звужуванні переліку принципів, які існують у недержавному пенсійному забезпеченні, об'єктивно існує. Це по-перше. По-друге, визначені законодавцем принципи є без сумніву внутрішньогалузевими, оскільки здебільшого притаманні відносінам, що виникають у рамках реалізації права на недержавне пенсійне забезпечення.

По-третє, більшу частину принципів досліджуваної підгалузі права соціального забезпечення України можна умовно поділити на ті, що регулюють відносини з реалізації права на недержавне пенсійне забезпечення, та спрямовані на встановлення комплексу гарантійних механізмів такої реалізації, зокрема з боку держави.

По-четверте, розгалуженість внутрішньогалузевих принципів є наслідком участі у процесі реалізації права на недержавне пенсійне забезпечення великої кількості суб'єктів правовідносин.

Література

1. Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення» // ОВУ, – №33. – 2003;
2. Алексеев С.С. Общая теория права: В 2-х т, Т. I. – М.: «Юридическая литература», 1981. – 357 с.;
3. Бологіна Н.Б. Право соціального захисту України: навч. посіб. – К.: Знання, 2005. – 615 с.;
4. Брус С.І., Яковенко С.М. Проблеми та перспективи впровадження недержавного пенсійного забезпечення в Україні/наукові праці НДФІ, №3-4/2004;
5. Марксистско-ленинская общая теория государства и права. – М.: Юрид. лит., – 1973 [Том 4], Социалистическое право / Авт. кол.: Н.Г. Александров, С. С. Алексеев, П.Е. Недбайло и др.; Ред. кол.: Е. А. Лукашева (отв. ред.) и др.; Ред. совет: В.М. Чхиквадзе (пред.) и др.; Академия наук СССР. Институт государства и права. – 1973. – 647 с.;
6. Пилипенко П.Д. Проблеми теорії трудового права. – Львів: Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка. – 1999. – 214 с.;
7. Смирнов О.В. «Основные принципы советского трудового права», М., «Юридическая литература», 1977, – 215 с.;
8. Спасов Б.П. Закон и его толкование, – М.: Юрид. лит., 1986. – 247 с.;
9. Ткач О. Недержавна пенсія: що гарантує держава? / Ткач О. // Пенсія. 2004. – №6. – С. 32–35.;
10. Ткач О. НПФ: чи можливо розрахувати й гарантувати майбутню пенсію? // Пенсія. 2004. – №5. – С. 38–41.;
11. Фаткуллин Ф.Н. Проблемы теории государства и права: Курс лекций / Науч. ред. М. Н. Марченко. – Казань: Изд-во Казанского гос. ун-та, 1987. – 336 с.;
12. Явич Л.С. Социализм: право и общественный прогресс. М.: Юрид. лит., 1990, – 271 с.